

BAKÓ BOGLÁRKA

„...A ZSINCSI AZ EGY VICCES HELY...”

AZAZ CSIP-CSUP TÖRTÉNETEK
EGY ZSIDÓ KÖZÖSSÉG ÉLETÉBŐL

Papp Richárd: *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? - élő humor egy budapesti zsidó közösségben. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009, 201 oldal*

„Amikor megérkeztem reggel hét körül a zsinagógába, mindenki rám nézett, majd bátorítan köszönésemet hallva visszafordultak imakönyvük felé, vagy folytatták imádkozás előtti beszélgetésüket. Mégis, miközben ügyefogyott módon próbáltam a rítust követni, mindig úgy éreztem, újra és újra rám pillantanak, folyamatosan figyelik bénázásomat a lecsúszó imaszíjaimmal és állandó lemaradásomat az imák egymást követő sorában. Ezért is éreztem magamat annyira zavarban, amikor a kér öreg odaállt elé. El lehet képzelni, hogyan fokozódott bennem ez a feszültség, amikor egyikük mutatóujjával megbököve mellkasomat a következőt kérdezte: *»Te tényleg azért vagy itt, hogy írjál valamit a Bethlen térről?«* Némi tétovázás után, mit volt mit tenni, igennel válaszoltam. *»Akkor ez neked megéri?«* – kérdezte rögtön a másik, tekintetét alaposan az enyémbe fúrva. Néhány másodpercbe beletelt, mire bizonytalanul válaszoltam: *»Igen.«* Egy pillanatnyi csend után a két bácsi szája széles mosolyra húzódott: *»Az jó, az jó, ügyes.«* – nevettek fel mind a ketten. Ez volt befogadásom első lépcsője.”¹

Papp Richárd kulturális antropológus több mint egy évtizede kutat a Bethlen téri zsidó közösségben. Vallásantropológus, munkái a zsidó szakralitás terét, idejét, rítusait, a közösség mindennapi életét elemzik. A zsidó közösség tagjainak élettörténeteinek keresztül a „zsidó falut” mutatja be Budapesten.²

Jelen könyve több éves kutatásának „hozománya”, olyan anyag, amit a te-rep adott, mondhatnánk azt is, amit Papp készen kapott a „kultúra bennszülötteitől”. Viccet gyűjteni hálás dolog, hiszen jól érzi magát közben a kutató, nem is túl nehéz feladat meghallgatni, megszerezni téma esetleg csattanó alapján, bemutatni a jó humorú mesélőt, megfűszerezni néhány mosolyt fakasztó történettel. Ám a vicc helyét, szerepét elemezni egy adott közösségben, már lényegesen bonyolultabbá teszi a vizsgálatot. Hiszen hogyan lehet ezt az anyagot összegyűjteni, interjúzni akkor, amikor a humor megjelenése mindig egy adott szituáció eredménye? Nem kérdezhetünk rá később és nem kérdezhetünk rá előtte, hiszen a poén elhangzott, a pillanat elszállt, s lehet, hogy maga

a mesélő sem tudná verbalizálni, hogy „akkor” miért „azt” a viccet, „azt a történetet” mesélte el.

Papp Richárd könyvének anyaga zömében megfigyeléseinek leírása, vicces történeteket, poénos beszólásokat, helyzetkomikumokat jegyzetelgetett le, s ezek a lejegyzett példák alakították ki kutatásának kérdésköreit, elemzésének irányvonalait. Elemzését leginkább az amerikai antropológus, Clifford Geertz által megalkotott módszerhez, a „sűrű leírás”-hoz lehet hasonlítani.³ A „sűrű leírás” az etnográfiai leírás egyik módja, mely leírja a társadalmi párbeszédet, s ennek jelentését „találgatja”, azaz a megfigyelteket szimbolikus konstrukciónak tekintve keresi ezek jelentéseit. A leírás tehát egyben magában foglalja az értelmezést is; azt a beszéd folyamatot értelmezi, melyben a vizsgált jelenség helyi jelentése el van rejtve. A sűrű leírás módszere a kutatott társadalmat egyfajta szövegnek tekinti, s az antropológust pedig olyasvalakinek, aki ebben szimbolikusnak vélt cselekvések, „szövegek” jelentését keresi.

A történetekről szóló „társadalmi beszéd”-ek,⁴ melyeket Papp Richárd lejegyzett kutatása során, megvilágította, hogy maga a zsidó közösség milyen módon értelmezte a körülötte levő világot, azaz hogyan viszonyult más zsidó gyülekezetekhez, milyen módon helyezte el magát a „nem zsidó” külvilágban és hogyan próbálta meg mindezt elhelyezni saját közösségi világának keretei között. A kötetben lejegyzett történetek, viccek, poénos helyzetek értelmezését maga a közösség adta meg, s ezt Papp saját megfigyeléseivel összevetve kiszabadította a – pusztán – belső nézőpontból, s (re)konstruálta mindebből (saját) értelmezését. Mindezt „tudatosan szubjektív”⁵ nézőpontból tette meg, s ez végső soron nyitva hagyta az értelmezési lehetőségek körét. Papp Richárd könyve a kulturális antropológiának azt az útját járja, mely rámutat arra a tényre, hogy a „kulturális elemzés lényegéhez tartozik, hogy befejezetlen. S ami ennél is rosszabb, minél mélyebbre hatol, annál kevésbé teljes”.⁶ Ám ez a „befejezetlenség” pusztán nyitva hagyja az értelmezési lehetőségeket az olvasó előtt. A „zsidó-viccek” egyértelműnek látszó poénjain keresztül átadja számunkra azokat a lehetőségeket, ahogy máshogyan, toleránsabban, a viccek „szereplőinek” szemszögéből érthetjük meg a csattanókat. Mert a lényeges különbség az, hogy ezeket a vicceket, humoros történeteket zsidók mesélik, értelmezik, s lényeges különbség az is, hogy mindennek szerepe, fontos szerepe van a Bethlen téri zsidó közösség életében. („A mi vallásunkban nyugodtan nevetethsz mindenen, ez egy szabad vallás, persze ha nevetesz, akkor főleg magadon nevetesz.”)⁷

Papp Richárd kutatásában a mikroszint felől közelít, egy kis témán keresztül ad rálátást a Bethlen téri gyülekezet külső és belső kapcsolatrendszerére. Geertz ezt a módszert a következőképpen fogalmazza meg: „Elemzéseink voltaképpen azért méltók általános figyelemre, létüket az indokolja, hogy tágabb összefüggésekre is kiterjeszthetők, s elméleti következtetések vonhatók le belőlük. (...) Csupán annyit jelent, hogy az antropológus az ilyen tágabb értelmezéseket rendszerint úgy közelíti meg, hogy csip-csup ügyekkel köt egyre beha-

több ismeretséget.”⁸ Papp könyve ennek a gondolatnak a jegyében kis történetről nagy történetre, viccről viccre csapong, s bár látszólag laza rendszer szerint fogja össze könyve szerkezetét, ám következetesen vizsgál egy dolgot: mikor és mi a szerepe a vicceknek, humoros történeteknek a Bethlen téri zsidó közösség tagjainak életében.

A vicc a zsidó közösség életében meghatározó szerepet tölt be. Maga a közösség is így interpretálja a humor szerepét: „A magyar zsidóság úgy megy a zsidó úton, hogy amikor megbotlik, mindig röhög egyet magán. A magyar zsidóság nem létezik humor nélkül”.⁹ A humor, a zsidó közösségi lét „nélkülözhetetlen” eleme, mely kíséri és alakítja a zsidó gyülekezet személyes és közösségi identitását és kultúráját, s melyen keresztül feltárhatóvá válnak ennek a csoportnak vallási és kulturális sajátosságai, értékrendszerei, elemezhetővé válik a közösségi összetartozás, a kohézió, ami rámutat a „nem zsidó világokkal” való kapcsolatokra és az átjárási technikákra. Papp Richárd könyve tehát a humor szituativitására koncentrálna azt mutatja be, hogy a Bethlen téri közösség tagjainak életében hogyan zajlik a zsidóság megélése, megjelenítése és mindennapi „megkonstruálása”.¹⁰

Papp könyvének első fejezete terepmunkájának módszertani részét mutatja be („Az élet olyan, mint egy mély kút.” Bevezetés). Emellett az olvasó képet kap a Bethlen téri gyülekezet életéről elsősorban a humoros szituációkban, illetve láthatjuk a kutató helyét és szerepét a közösségben. Megtudhatja az olvasó, hogy a kutató milyen módszerrel, hogyan gyűjtötte a könyv anyagát, s mindezt összevetve korábbi kutatásaival, milyen elemzési rendszerben tárja az olvasó elé. Őszinte képet kaphatunk egy kulturális antropológiai terepmunka nehézségeiről, arról, hogy hogyan próbál a kutató „beépülni” az adott közösségbe, és hogy többéves terepmunka mennyi „esélyt” ad ahhoz, hogy a kutató feltárja és megértse a közösség belső normarendszerét. Láthatja az olvasó, Papp bizonyos területekre jobb betekintést nyert, bizonyosakra kevésbé mélyet. Mindez attól függött, hogy a közösség tagjai hol húzták meg azt a határt, ahova egy, már a valamilyen szempontból hozzájuk tartozó „kívülállót” beengedtek. Papp kutatóként a terepen „élt”, úgy-ahogy beilleszkedett a közösségbe, igyekezett nem véteni a megkövetelt és mindenkre vonatkozó közösségi normarendszer ellen. Évek múltával – ahogy bemutatja a szerző – többé-kevésbé a kutatót közösség tagjává vált, megtalálta, illetve a közösség tagjai megtalálták számára azt a helyet, pozíciót, amiben vizsgálatát végezhetette, s így a mindennapok olyan szeleteit is látni engedték számára, melyet másfajta terepmunkával nem lehet megismerni. Ahogy írja: „Így lettem én ebben a sokszínű közösségben (ahol vannak például önmagukat vagy másokat »agnosztikusnak«, »cionistaának«, »totál vallásosnak« identifikáló személyek is) a minjában egy olyan tagja, aki történetesen »antropológus«.”¹¹

A módszertani rész utáni fejezet a humor szerepét vizsgálja meg a Bethlen téri zsidó gyülekezet belső életében („De, Uram, nézni csak szabad?” Hagyo-

mány mintái és az önirónia). Elemzi a vallási hagyományrendszer és a modern világ kihívásainak összeütközéseit, elsősorban azokra a helyzetekre koncentrálna, ahol az összeütközés feloldása a humor eszközeivel történik meg. A szakralitás terei, a kiválasztottság tudata, a halahikus-rabbinikus életvitel, a rituális élet jelentése a közösségben gyakran a humor, a vicc, az irónia és az önirónia által értelmeződnek. Mindez kapcsolódhat a bűnbánás időszakához (*elul* hónap), a böjtnapokhoz (*tisá beávi*), olyan időszakokhoz, melyek lelkileg megterhelőek a közösség tagjainak, s melyek önreflexióra készítetik őket. A hitélet megterhelő időszakában a humor – Papp szerint – nélkülözhetetlen a közösség életében; a szelep szerepét tölti be.

A viccek feszültségkezelő szerepéről először Sigmund Freud írt,¹² aki szerint a viccekben az egyébként a tudattalanba szorított (jellemzően a szexualitással kapcsolatos) tartalmak jelennek meg. A vicc hallgatójában feszültség keletkezik (amely feszültség valójában a saját elfojtásainak megjelenése), és ez a feszültség oldódik fel a csattanóval, amikor az elfojtott tartalom a tudattalantól ismét a tudatba kerül. Ugyanezt a pszichikai szerepet töltheti be a hitélet lelkileg megterhelő időszakaiban a humor a Bethlen téri gyülekezet tagjainak életében, mint erre a történetek rámutattak.

A humor konfliktuskezelő szerepének elemzésére Papp Richárd a következő fejezetben is kitért („*Nu, és kuncsaftod neked a Grün?*” *A közösségi konfliktusok feloldása*), ám ebben a fejezetben már nem a vallásgyakorló egyén, hanem az egyén mint a közösség tagjának életében betöltött szerepét vizsgálta. Megközelítési szempontja hasonló: a „szelep-szerep” vizsgálat, azaz – mint a felsorakoztatott példákban láthatja az olvasó – a közösségi konfliktusok, összezőrdülések élét veheti el a „humoros összekacsintás”. Emellett viszont a fejezet kapcsán némi hiányérzet marad az olvasóban, mivel a kutató nem mutatott be olyan történetet, ahol a humor „nem ért célt”, hanem inkább a konfliktus gersztőjévé vált. Olyan esetről sem olvashattunk, hogy poén ide vagy oda, a konfliktus megmaradt, s a közösség ennek megoldására egy egészen más eszközvetett volna be. Lehetséges, hogy a szerző nem tapasztalt ilyen esetet, ám az ellenpélda hiánya „túl ideálissá” teszi a zsidó közösség kapcsolatrendszerét. Valóban lehetséges-e, ahogy a szerző írja, hogy: „Ezek a viccek nem pusztán feloldják a közösségi feszültségekből származó konfliktusok elmérgesedésének lehetőségét, hanem előre el is veszik az élét a további, várható összezőrdülések komolyságának, hiszen, mint a viccekből is kitűnik, a zsinagógai közösségek »általában ilyenek«.”¹³

Az örömneppek terében megjelenő (mint *Hanuka*, *purim* ünnepe) öröm (a *szimhe*) és humor kapcsolata külön fejezetben kapott helyet a könyvben („*Klón és Grün beszélget.*” *A szimhe*). Itt a humor, a „humoros jelenetek” nem szituatívák, hanem a zsidó vallásgyakorlat rituális terében, meghatározott szabályok szerint kapnak helyet. Így a purim ünnepén a tréfás jelmezek viselésének szokása vagy a hanuka ünnepén megjelenő – az imaköpeny rojtjainak összekötő-

zése – ugratás egyszerre lazítja fel a nemzedéki és hierarchikus struktúráját és motiválja a halahikus-rabbinikus tradíciót.

Némileg megzavarja az olvasót, hogy ugyanebben a fejezetben, ahol a rituális öröm tereinek szakrális humorát ismerheti meg, olvashat a „smúzolás” (azaz a csevegés) nyelvi világának humoros darabjairól is. Mindemellett érthető a szerző szándéka, hiszen a szimhe jelentése magába foglalja „a vidám, derűs családi közösségi eseményeket és zsinagógai örömmünnepeket egyaránt”.¹⁴ Ám az olvasó számára a rituálisan szabályozott humorral fűszerezett „öröm” más értelmezést kap, mint a „smúzolás” nyelvi poénjai, akkor is, ha mindkettő egyaránt a zsinagóga terében kap helyet. Hiszen Papp Richárd kutatásából láthatuk, hogy a zsinagóga rituális tere milyen módon alakulhat át profán térére – akár a humoron keresztül –, ám bemutatta azt is, hogy emellett a profán és a rituális idő nem folyik össze.¹⁵ Talán szerencsésebb lett volna, ha a szerző könyvében hasonló módon választja szét a tereket és az időket, jobban tagolva ezáltal munkáját.

A könyv ötödik fejezetében („*Akkor már inkább a Kohnt.*” A „*zsidó falu*” *Budapest*) a Bethlen téri gyülekezet helyét mutatja meg a budapesti zsidó közösségek és a hozzájuk kapcsolódó világlátások, irányzatok világában. Mind ezt pedig a zsinagóga életén kívüli kontextusokban megjelenő humor vizsgálatával teszi. A szerző kiváló példákon keresztül ragadja meg azt a határt, ahol a Bethlen téri gyülekezetben reprezentálódik a „távolság”¹⁶ akár a tórai-halahikus normarendszer keretei között élő „lubavicsi hászidokkal” („Idejönnek Amerikából, és elmondják nekünk, hogy hogy kell zsidónak lenni itt. Hát, ha eddig, ezer évig sikerült nélkülük, talán most is menni fog”¹⁷), akár az ortodox közösségekkel („Mi a különbség egy neológ meg egy ortodox között? Hogy a neológ a zsinagóga előtt áll meg a kocsijával sabeszkor, az ortodox meg egy utcával odébb”¹⁸), a cionista szervezetekkel („nincs is nagyobb baj, ha nem pörögnek túl, és nem kezdenek itt a templomban agitálni”¹⁹), a Dohány utcai vagy a Kazinczy utcai zsidó gyülekezetekkel. Ez a fejezet Papp Richárd könyvének egyik legjobban összefoglalt része, melyből képet kaphatunk a budapesti „zsidó falu” mikro-társadalmának mentális térképéről, az ezzel együtt járó „bezártságról”, s az ebből fakadó feszültségekről. Ebben a fejezetben, hasonló módon a korábbiakhoz, a humor „feszültségoldó” jelentőségét elemzi a szerző.

A könyv utolsó fejezete („*Mint Kohn és Grün a Bazilika lépcsőjén.*” *Nevető kisebbség*) a közösség külső kapcsolatrendszerének újabb köreit, a magyarországi nem-zsidó társadalmat és az egyetemes judaista világot értelmezi a humor megjelenésének terein keresztül. Úgy vélem, hasonlóan a szimhét elemző fejezethez, ezeket a témákat is hasznosabb lett volna két külön fejezetben elemezni. Egyrészt azért, mert – mint a kutatási anyag is rámutat – a Bethlen téri közösség viszonya a „nem zsidó világhoz” nem ugyanazokkal a súlypontokkal elemezhető, mint Izrael zsidó világhoz való viszony. Egyrészt a találkozási

pontok gyakorisága miatt, másrészt a találkozásokot értelmező ideológiák (zsidó–keresztény, illetve magyar zsidó – külföldi zsidó) miatt.

Abban valóban igaza van a szerzőnek, hogy bizonyos szempontból „kisebbségi lét” mind a kettő. Hiszen míg a magyarországi zsidók identitás-stratégiái, s a többségi társadalom válasza ezekre a törekvésekre, a zsidó közösségeket „kisebbségi helyzetbe” helyezte, addig az Izraelbe látogató Bethlen tériek identitásának fontos elemévé válik a magyarságuk, s ez is kisebbségi létet eredményezett számukra. Ám a magyarországi zsidó kisebbségi szerep, úgy vélem, különbözik az izraeli magyar zsidó kisebbségi szerepétől. Ennek oka, amit Papp Richárd maga is megfogalmaz: „A rendszerváltás óta társadalmi nyilvánosságot kapó antiszemita beszédmód pedig tovább táplálja ezeket a feszültségeket (...). A félelem a magyarországi zsidóság – főképp az idősebb generációk – körében ma is jelen van. Ezt a félelmet olyan társadalmi konfliktusok, politikai jelenségek, retorikák is előhívják, »amelyek másokban nem keltenek félelmet.«”²⁰ Ennek a félelemnek a feloldása humor segítségével egészen más értelmezési rendszerbe kívánkozik, mint a könyv egyik történetében megjelenő jeruzsálemi magyar (zsidó) kisebbség megélése.

A Bethlen téri gyülekezet és a magyar „antiszemita valóság” elemzése érzékeny, empatikus része a könyvnek. A különböző történeteken keresztül szembeülhet az olvasó a zsidó közösség mindennapi konfliktushelyzeteivel a nem zsidó világban, a gyakran atrocitásokig, telefonos zaklatásig menő fenyegetésekkel, s az ebből adódó félelemmel. (A fejezet egyik legélesebb története, amikor a zsinagógából kilépő férfi levéve fejéről kipáját nevetve így magyarázza tettét: „Ezt leveszem, mert még azt hiszik, hogy zsidó vagyok.”²¹) Ez a kiszolgáltatott helyzet határt húz a gyülekezet köré, mely egyszerre jelent bezárkózást és bezárást a közösség számára. Mindezt – mint a szerző történetei mutatják – feloldja, szelídíti a közösségi humor („Erről jut eszembe, kialakult már, hogy mi lesz a mai pogrom? Az lesz a pogrom, hogy ma nem egyszer, hanem kétszer vernek meg”²²).

A Bethlen téri közösség tagjai zsidó-magyar identitásának elemzése ebben a fejezetben új szempontokkal bővül, mint a korábbi fejezetekben láthatta az olvasó. A belülről megismert zárt, védett zsidó közösségi világ bezárkózási stratégiája, kívülről való láthatatlansága érthetővé és értelmezhetővé válik. Ahogy a könyv egy interjú idézetében megfogalmazódik mindez: „Egész nap elkísér téged ez a kisebbségi lét a vallással egybegubancolódva. Ott a tálisz koton.²³ Nálunk pászkenolták (rabbinikus döntést hoztak róla), hogy ruha alatt is hordhatod. Nem csak a cicesz²⁴ jellemző így, hogy a parancsolatokra gondolj, hanem az is, hogy el van dugva. Csak a tiéd. Rejtve van, ahogy te is. Csak a tiéd tudnak róla. Aztán a tfilin.²⁵ A jele, a csíkok ott maradnak a kezeden, ha ránézel, az olyan jó érzés később a nap folyamán, amíg látod a nyomokat, mert eszedbe jut, hogy imádkoztál, zsidó vagy, és az Örökkévalóval volt találkozó, beszélgetésed. De ezt is csak te tudod. Befelé élsz.”²⁶

A könyv utolsó fejezetének záró része – mint már írtam – a Bethlen téri zsidóság nemzeti-vallási identitásának sajátosságait mutatja be az egyetemes judaizmus világának viszonyában. Ebben a rövid részben már kevés szó esik a humorról, nagyobb hangsúlyt helyez a szerző a gyülekezet zsidóidentitás-elemeinek elemzésére. Olvashatunk a közösség kivándorláshoz való viszonyáról és az izraeliek humortalanságáról, újra és újra előkerül a budapesti zsidó élet bezártságának élménye.

Papp Richárd könyve a Bethlen téri zsidó közösség életét a humoron, azaz egy apró elemen keresztül közelíti meg, ám mint elemzése rámutat, ebben a gyülekezetben ez nem csupán egy „jópofa dolog”, hanem fontos szerepet betöltő, közösséget kovácsoló módszer: mely „egyszerre foglalja magába a kultúra és identitás aspektusait, és kíséri a közösség életét”.²⁷ A szerző elemzéseiben következetesen arra jut, hogy a vicceselés, a poénkodás, humorizálás a gyülekezet életében feszültséget old, akár belső közösségi, akár kívülről jött konfliktusokról van is szó. Emellett – úgy véli – viszonyítási alapot is ad a közösségnek, magyarázza másságát a külvilágtól és indokolja a külvilág mássá tevő törekvéseit. Mi, olvasók a könyv végére kénytelenek vagyunk elgondolkodni: Mások? Mások vagyunk? Lehetséges, ám egy biztos: ugyanazokon a vicceken nevetünk...

„A rabbi magához veszi a tanítványát, hogy az tanuljon tőle, hogyan kell dönteni a zsidó ügyekben. Bejön Kohn, azt mondja, hogy Grün így meg úgy, és hát mi legyen.

A rabbi azt mondja Kohnnak:

– Kohn, neked igazad van.

Aztán bejön Grün, és éppen az ellenkezőjét mondja annak, amit Kohn. A rabbi neki is azt mondja:

– Grün, neked igazad van.

Amikor ő is kimegy, a tanítvány így szól:

– De rabbi, az hogy lehet, hogy mind a kettőjüknek igaza van? Ha Kohnnak van igaza, akkor Grünnek nem lehet, mert éppen az ellenkezőjét mondta, ha meg Grünnek van igaza, akkor Kohnnak nincs igaza!

A rabbi erre odafordult a tanítványához, és azt mondja:

– Tudod mit, neked is igazad van!”

Felhasznált irodalom

Freud, Sigmund: A vicc és viszonya a tudattalanhoz. In: Sigmund Freud: *Esszék* (Gondolat Kiadó, Budapest, 1982)

Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma* (Századvég Kiadó, Budapest, 1994)

Geertz, Clifford: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988)

- Papp Richárd: Zsidó falu Budapesten? In: Borsos B. – Szarvas Zs. – Vargyas G. (szerk.): *Fehéren, feketén. Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére* (L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004) 71–89. p.
- Papp Richárd: Otthon és zsinagóga. A zsidó kultúra rituális terei (*Néprajzi Látóhatár*, 14., 2005/3–4.) 89–102. p.
- Papp Richárd: Az idő szakrális ritmusa a zsidó kultúrában (*Kultúra és Közösség*, 2007/1.) 12–19. p.
- Papp Richárd: A hit gyökerei. Az idő szakrális ritmusa a zsidó kultúrában (*Remény. Zsidó társadalmi, kulturális folyóirat*, 2008/1.) 32–40. p.

Jegyzetek

- 1 Papp Richárd: *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? – élő humor egy budapesti zsidó közösségben.* (Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009) 11. p.
- 2 Papp Richárd: Zsidó falu Budapesten? In: Borsos B. – Szarvas Zs. – Vargyas G. (szerk.): *Fehéren, feketén. Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére.* (L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004) 71–89. p.
- 3 Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma* (Századvég Kiadó, Budapest, 1994) 172–174. p.
- 4 *Uo.* 186. p.
- 5 Papp: *Miért kell Kohn bácsinak...* 219. p.
- 6 Geertz, Clifford: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988) 57. p.
- 7 Papp: *Miért kell Kohn bácsinak...* 62. p.
- 8 Geertz: *Az értelmezés hatalma.* 188. p.
- 9 Papp: *Miért kell Kohn bácsinak...* 171. p.
- 10 *Uo.* 19. p.
- 11 *Uo.* 11. p.
- 12 Freud, Sigmund: A vicc és viszonya a tudattalanhoz. In: Sigmund Freud: *Esszék* (Gondolat Kiadó, Budapest, 1982)
- 13 Papp: *Miért kell Kohn bácsinak...* 71. p.
- 14 *Uo.* 85. p.
- 15 Papp Richárd: Otthon és zsinagóga. A zsidó kultúra rituális terei (*Néprajzi Látóhatár*, 14., 2005/3–4.) 89–102. p.; Uő.: Az idő szakrális ritmusa a zsidó kultúrában (*Kultúra és Közösség*, 2007/1.) 12–19. p.; Uő.: A hit gyökerei. Az idő szakrális ritmusa a zsidó kultúrában (*Remény. Zsidó társadalmi, kulturális folyóirat*, 2008/1.) 32–40. p.
- 16 Papp: *Miért kell Kohn bácsinak...* 124. p.
- 17 *Uo.* 126. p.
- 18 *Uo.* 123. p.
- 19 *Uo.* 129. p.
- 20 *Uo.* 139. p.
- 21 *Uo.* 144. p.

²² *Uo.* 142. p.

²³ Felsőruházat alatt hordott kis imaköpeny.

²⁴ A táliszon található szemlélőrojtok.

²⁵ A karra és a homlokra erősített imaszíj.

²⁶ *Uo.* 146. p.

²⁷ *Uo.* 173. p.